

Nagy Hilda

Karinthy idegenjei: növények, állatok és emberek kontaktzónái

Karinthy Frigyes munkásságának újraértelmezésére, alaposabb megértésére az utóbbi évekből több, inspiratív kísérlet is említhető.¹ Így szerencsére már idejétmúlttá vált, hogy hosszas apológiával kezdődjön a tanulmány, amennyiben az nem az *Utazás a koponyám körül* című regényét vagy valamely humoros írását helyezi az elemzés középpontjába. Jóllehet a Karinthyról alkotott képünkben a tudomány és a technika újdonságai iránti lelkes, ugyanakkor kritikus érdeklődés helyesen játszik centrális szerepet, ez a tény még nem zárja ki azt, hogy a természet különböző komponenseiben rejlő potenciál elkerülte volna alkotói figyelmét, kihasználatlanul hagyva az eltérő perspektívákból nyerhető többletet. Kétségtelen azonban, hogy azokban az esetekben, amelyekben a szereplők a növény- vagy állatvilágból származnak [pl. *Buxbaumné, a fa; Pista, a gyöngybagoly; Capillária*], a hangsúly sokkal inkább arra helyeződik, hogy ebből a rendellenes találkozásból úgy lehessen a legtöbbet kiaknázni, hogy közben az emberi életről, viszonyrendszeréről mutasson meg a legtöbbet. Természetesen a humán perspektíva nem vonja egyenesen maga után a nonhumán elemek elhanyagolását, de Karinthy elbeszélői és szereplői mindvégig kívül rekednek, az idegen pozíciója nem számolódik fel, sőt, végig domináns, feloldhatatlan marad. Bár a címek első olvasásra félrevezetőek lehetnek, ha alaposabban megvizsgáljuk, ezek is az emberi társadalom logikáját, berendezkedését tükrözik. Buxbaumné nem önálló entitásként jelenik meg, hanem valakinek a feleségeként, és bár Pista önállóan képviseli magát, mégis a gyöngybagoly különlegessége és a név közönségessége azonnali feszültséget generál, már a szöveg elolvasását megelőzően. A *Capillária* azt a látszatot kelti, hogy egy terra incognita megismerésére nyílik lehetőség, viszont némi furcsaságtól eltekintve mindössze a szárazföldi világ fordítottját nyújtja. Ez korántsem jelenti azt, hogy sikertelen volna Karinthy törekvése, sokkal inkább tükrözi azt a játékoságot, humort, kétfenekűséget, amelyet változó mértékben a legtöbb prózai munkájában alkalmaz. Ugyanakkor azzal a gesztussal, hogy az emberi világba a növényeket és az állatokat is beemeli, vagy éppen az embert engedi közéjük, egyszerre kiemelkedik a korabeli szövegek közül, de részben Gozsdu Elek munkásságával is rokonságot mutat, különösen *Az étlen farkassal*.²

1 Különösen Balogh Gergő, *Karinthy nyelvet ölt. Nyelv, technika és felelősség Karinthy Frigyesnél*, FISZ, Budapest, 2018; „Itt vagyok én köztetek”. *Tanulmányok Karinthy Frigyes életművéről*, szerk. Fráter Zoltán – Reichert Gábor, MIT, Budapest, 2019.

2 A Gozsdu-műről született frissebb elemzés: Fazekas Júlia, *Szelídített vadállatok: állatok és karakterek összefüggése Gozsdu Elek prózájában*. *Gozsdu Elek: Az étlen farkas*, Tiszatáj 2019/7–8., 84–96.

Karinthy az emberi életről, viszonyrendszerről többet képes megmutatni, ha a tenger mélyére helyezi az eseményeket [legalábbis ez állhat a *Capillária* megalkotásának intenciói mögött], a szárazföld ily módon nemcsak a felszínt, de a felszínes ábrázolás-mód értelmezését is maga után von[hat]ja. Az idegen, mivel a kívülálló pozíciójából szólal meg, rácsodálkozhat olyan jelenségekre, amelyek a fenti, otthonos világban elkerülnék a figyelmét, vagy gátló tényezőkké ütközne az azokról való dialógus. Jóllehet az ún. nőkérdés már évtizedek óta a beszéd tárgyát képezte a mű keletkezésének idején, nem túlzás azt állítani, hogy napjainkig sem jutott nyugvópontra, mindössze átalakult, kibővült. Karinthy rövid regénye egyszerre hat újdonságként, miközben a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy több hagyományhoz is kapcsolódik művével. Swift *Gulliverjének* folytatása már az alcímben jelölt³ [*Gulliver hatodik útja*], korábban a *Capillária* eredeti címe is *Utazás Capilláriába*⁴ volt. Ugyanakkor az először a német fordításban megjelent, előszóként funkcionáló, H. G. Wellshez írott levél a *Tengerkisasszonnyal* való rokonítást is felvetheti,⁵ bár ezt az aspektust nem emeli ki a szerző, viszont ismert, hogy ez a mű is az ő fordításában vált elérhetővé magyarul, akárcsak *Gulliver utazásai*.

A *Capillária* fontos állomást jelent az életművön belül: nem annyira önálló irodalmi érdemei, mint a hozzá köthető megnyilvánulások, illetve Karinthy érvényesülési próbálkozásai okán. A hangzatos mottót [legtöbbször a forrás ismerete vagy jelölése nélkül] napjainkban is idézik – „Férfi és nő hogy érthetnék meg egymást? / Hisz mind a kettő mást akar – a férfi a nőt, a nő meg a férfit.” –, de aligha redukálható a mű erre a bon mot-ra. A Karinthytól megszokott frappáns indítás, illetve a Wellshez címzett levél a regény használati útmutatójaként is értelmezhető. Korántsem meglepő, hogy a korabeli recepció a nőkérdésre, vagy a férfi–nő közti terhelt viszonyra helyezte a fókuszot, és a tenger mélyén fekvő világ berendezkedésének, karaktereinek különálló megértésére elenyésző mértékben figyelmet fordított. A szerző sokáig nem kezelte a művet lezártként, hiszen még az 1930-as *Színházi Élet* karácsonyi számában is több fényképet közölt,⁶ amelyek a tengeralatti eseményeket dokumentálják, jóllehet a regény szövegében nem található utalás arra, hogy valaki közben fényképezett volna.⁷ Ugyanakkor korántsem tekinthető teljesen idegennek ez a gesztus, hiszen Gulliver hangsúlyozza a bullokok fejlettségét, igaz nem a technika területén, sokkal inkább az orvostudomány területén tapasztalt magasszintű ismereteiket emeli ki:

3 Ezt előzi meg az 1916-ban megjelent *Utazás Faramidóba* [*Gulliver ötödik útja*].

4 A regény fejezeteit 1918-ban kezdte el publikálni az *Esztendő* című, havonta megjelenő folyóiratban, melynek Karinthy is szerkesztője volt.

5 Erről l. bővebben Gátiné Csala Katalin, *Egy újonnan felfedezett Karinthy-levél*, *Korunk* 2001/1., 71–81.

6 Karinthy Frigyes, *Igazolásom Capilláriáról. Védőbeszédem, bizonyos lappangó vádakkal szemben az eredeti bizonyítékok ünnepélyes bemutatásával*, *Színházi Élet* 1930, 33–36.

7 A felvételekhez természetesen kommentárokat is fűzött, ezeket a mai helyesírás szerint közlöm: „Jólsikerült arcképem, Capilláriában való tartózkodásom második esztendejéből. A műköpölyűval ellátott csuklya ellenére, ami az akkori divatot követi, szabadon remélnem, hogy szemeim őszinte és nyílt tekintetéről első látásra fel fognak ismerni tisztelőim. Nem is beszélve alakomról, melyet, ha a hízekgőknek hinni lehet, Szász Zoltánnal szólva, bizonyos deliség jellemez.”

a bullokknál az a probléma, hogy egy szemet, egy májat, egy agyvelőt kicseréljenek, hogy egy tüdő helyébe két vesét ültessenek át, hogy két agyvelőt kicseréljenek, vagy félbevágjanak, hogy szárnyakat, uszonyokat növecssenek más szervek helyébe, hogy egy hal kopolyúját beleillesszék egy bullok szívébe – nem nagyobb kérdés, mint nálunk a telefon, telegráf, röntgen, fény [sic!], gőzhajó és repülőgép: míg ez utóbbi technikai eszközök előállítását a bullokok számára egyszerű gyerekjátékká süllyedt.⁸

Ebből az idézetből is kitűnik, hogy ami a 20. századi szárazföldi embernek az utóbbi idők nagy felfedezéseit jelenti, az számukra olyannyira természetes, hogy nem is tartják szóra érdemesnek. Ugyanakkor fejlettségük sikerességét Gulliver másfél évnyi vízalatti tartózkodása demonstrálja a leginkább, hiszen a bullokok mentették meg azáltal, hogy műkopolyút illesztettek rá [a *Színházi Életben* publikált fényképen is ezt viseli]. E mozzanat felett érdemes elidőzni, hiszen egy fontos aspektusát ragadja meg az élethez való viszonyoknak. A természetben mindennek megvan a helye és a funkciója, az ember élettere hagyományosan a szárazföld, ám a bullokok előrehaladott tudásának eredménye kételtűvé teheti az ily módon redukált képességű humán szereplőt. Következésképp a tudomány által újraindítandó, felszámolhatóvá válik a természet rendje, és a redukált képességű ember kompenzálhatja tudása révén azt a hátrányt, amellyel ebben az esetben a kételtűekhez képest rendelkezik. Viszont a tudomány felemelkedése, a természet rendjének kijátszása egyszersmind szabálysértést, normaszegést generál, hiszen a mesterséges komponens beiktatása a természet[es] ellenében hat.⁹ Abból, hogy valami lehetséges, még nem következik, hogy helyes is volna, pontosabban helyén való ebben az esetben. Nem véletlen, hogy ez a feszültség a regény cselekményszintjén is megjelenik egy idő után: az oihák és az idegen [pszeudo]harmóniája csak addig állt fenn, ameddig a jövevény valódi identitása nem derült ki. Annak ellenére, hogy ez az állapot nem volt hosszú ideig fenntartható, illetve az álca célja nem a tudatos megtévesztés volt, a műkopolyú mint a tudomány szinekdochéja tette lehetővé azt, hogy az oihák ugyanabból a nemből valónak higgyék a vendéget. Karinthy tehát nagyon finoman érzékelteti, hogy milyen megoldást, választ kínál a nőkérdés problémájára: a tudomány révén a férfi és a nő egyenművé válhat olyan értelemben, hogy megszűnnek a vizuálisan érzékelhető különbségek közöttük. Ezt az ideális állapotot azonban éppen a természet, a biológiai funkció bontja meg, hiszen az idegent erekciója árulja el,¹⁰ amely áthatol a tudomány nemsemlegesítő melléktermékén. Biológiai és társadalmi nem közé ily módon nem sikerül tartós választóvonalat húzni.

8 Karinthy Frigyes, *Capillária* = *Uő, Regények*, I., s. a. r., szerk. Szalay Károly, Akkord, Budapest, 2000, 213–214.

9 Ezt a hübriszt az ember nemcsak a fikcióban követi el, hiszen visszatérő indokként szerepel az ember káros szerepe, túlterjeszkedésének veszélye a klímakatasztrófáról szóló diskurzusokban is. Ez a szempont különösen aktuális olvasmánnyá teszi a *Capilláriát*, a női–férfi viszonyrendszerből kinyerhető problematikán túl, hiszen lényegében már akkor érzékelteti a technikai fejlődés negatív aspektusát, amikor még a pozitív is éppen fejlesztés alatt állt.

10 „Mit mondanak az olvasónak? Hogy értessem meg magam, hogy illetlenek ne gondoljanak, mikor valójában nem vagyok az. Nos – a látvány, ami tudtomon kívül Opula elé tárult s aminek kialakulását magam sem vettem észre a felindulásnak abban a rohamában, amivel földöntúli

Karinthynek mindenképpen előnyére válik, főként a jelen felől értelmezve, mintsem a regény közvetlen keletkezési időpontjában, hogy a víz alatti matriarchátust, ha más megoldásokkal is élő, de hasonlóan elnyomó rendszerként ábrázolja, mint amilyen a patriarchátus a szárazföldön. Érthető okokból ez a korrekt törekvés nem hat előnyösen abban a korban, amikor még mindig veszélyforrásként tekintenek a női emancipációra, és a téma jogos problematizálása ingatagsága miatt ártó gesztusként hat, még ha feltehetőleg nem is ez az elsődleges célja. Naiv feltételezés lenne viszont azt gondolni, hogy ha a férfiak helyet cserélnének a nőkkel, felszámolódna minden hiba a rendszerben, és harmonikus lenne az együttműködés.¹¹ A szerzőnek ez a döntése szintén kettős értelmezésre enged következtetni: egyrészt olvasható kritikaként azokról/azoknak, akik szerint jobb világrend uralkodna a matriarchátus esetén, jöllehet az eltérés megkérdőjelezhetetlen. Ugyanakkor egy súlyos félreértés is detektálható, amely sokáig fennmaradt: a nők törekvései nem a hatalomátvétellel, sokkal inkább az egyenlőség kivívására irányultak, tehát rossz irányból érkeznek az ellenzők kritikája, akik a hierarchikus rendszer átalakításától rettegnek: míg a vágy horizontális, a félelem vertikális. Viszont Karinthy nem minden téren volt ennyire körültekintő, egyenlőségre törekvő, hiszen úgy a tudományt, mint a művészetet a bullokokhoz, azaz a férfiakhoz kapcsolta, ami kevésbé jelentene gondot abban az esetben, ha a *Capillária* befogadói nem olyan társadalomban élnének, amelyben ez tradicionálisan az értéket képviselné. Azáltal viszont, hogy a H. G. Wellshez címzett levelében a szerző egyértelműen megnevezi kisregénye műfaját – szatíra –, megkerülhetetlenül a valósághoz viszonyítja, megfelelőjét keresi az olvasó, és nem zárhatóak le a kisregény határai fiktív keretek között.

Jöllehet látszólag egy azonosítatlan állatfaj hím tagjai jelennek meg a tudás birtokosaként, mégis ebben az esetben is lényegében az ember az, aki győzedelmeskedik (de az embernek a férfira korlátozása sem meglepő társítás). Gulliver első találkozásának kísértetiessége a bullokokkal éppen abból fakadt, hogy egy arc nézett vissza rá, amely saját tükörképeként is azonosítható. A tükörvilágra való rájátszás már a víz alatti és a szárazföldi világ kettéválasztásával megképződik: ez egyszersmind magyarázatul szolgálhat arra, hogy *Capillária* miért a nők birodalma, illetve ami a fenti

szerelmet vallottam neki – ez a látvány alkalmas volt felvilágosítani őt, hogy nem vagyok oihá, még abban az elkorcsosult formában sem, ahogy képzeletében, az én előadásom alapján, a földi nő képe élt. Meglepetése, bár igen nagy volt, arányban állott azzal a jelenséggel, ami ezt a meglepetést okozta. Tikkadtan bámultam magam is, de nem volt módomban eltüntetni az áruló jelképet, amit szépsége és az én rajongásom idézett fel harsogó nyíltsággal a homályból, ahol eddig rejtezett.” Karinthy, *Capillária*, 205–206.

- 11 Érdekes hasonlóság figyelhető meg Karinthy *Capilláriája* és egy kortárs alkotás között. Ruben Östlund legutóbbi filmjének, *A szomorúság háromszögének* (2022) domináns, záró része egy „lakatlan” szigeten játszódik, ahol a korábban megszokott hierarchia teljesen felborul: akik korábban a luxusjachton uralkodó pozícióban helyezkedtek el, azok ebben a megváltozott helyzetben fordított szerepbe kerülnek. Abigel, aki előzőleg takarító volt, mi több, nő, a szerencsétlenségéből profitálni tud képességei révén, és átveszi a hatalmat. A film előző felében a hajón dolgozók kiszolgáltatottsága reprezentálódott, de a szigeten sem számolódik fel ez a gyakorlat, a különbség abban áll, hogy a patriarchátust felváltotta a matriarchátus, és a társadalmi osztályok is helyet cseréltek: a hatalommal való visszaélés viszont ugyanúgy folytatódik. A 2023-as *Barbie* a matriarchális és a patriarchális elnyomásra egyaránt rávilágít, ahol szintén két világ találkozása, egyikből a másikba történő átjárás segíti elő a két rendszer közti különbségek és hasonlóságok szemléletes bemutatását.

világban az értéket képviseli, miért válik értéktelenné a lentiben. Egy jellegzetesség azonban nem változik: a szárazföldi nőkre és férfiakra ugyanazok a jellemeírások vonatkoztathatóak, mint az oihákra és a bullokokra.

A *Capilláriában* számos kiaknázatlan lehetőség rejlik, de jól érzékelhető, hogy sok esetben tudatos döntés miatt nem kaptak bővebb teret ezek a regényben. Bárminnyire is érdekes volna a biopoétika szempontjából a víz alatti világ részletezése, Gulliver visszatérő, az anekdotikus elbeszélőre rájátszó formulája megakadályozza ezt: „részletes leírásukkal nem akarom untatni az olvasót”¹² vagy „[f]elfedezésem útját és módját nem írom meg, unalmas volna.”¹³ De ha az alcím nem állítaná elég egyértelműen központi helyzetbe Gullivert, a fejezetek előtti összefoglalók igyekeznek emlékeztetni erre a szerepére: sokkal hangsúlyosabbnak tűnik, hogy mi történik a fiktív szerzővel, mint az újonnan feltároló világ és szereplői. Ez a döntés nem von le a mű értékéből, hiszen az útirajzok típusai között gyakori ez a megoldás. Viszont éppen ennek a kontaktzónának a kifejtése révén válhatott volna még érdekesebbé a bemutatott világ, és talán a Karinthy által vágyott nemzetközi elismerés is nagyobb valószínűséggel következett volna be. A szereplői elbeszélő megszólalásai azonban a feladat nehézségére is utalnak („Lerajzolni könnyebb volna azt, amit láttam, mint leírni.”¹⁴), ugyanakkor Karinthy nem hagy teljes hiányérzetet, hiszen az oihákról és a bullokokról pontos leírást készít:

Ez a különös állat – ha az volt – lehetett úgy huszonkét-huszonöt centiméter hosszúságú vagy magasságú. Hengeres, hosszúkás teste első pillanatban az angolnáéra emlékeztetett. De rögtön észrevettem, hogy nem hal és nem kígyó – külön feje van, nyaka és törzse volt és sokféle, bonyolult végtagja. Ami meglepett és zavarba hozott első pillanatban, az nyilván a fej lehetett: ennek a fejnek arca volt abban az értelemben, ahogy emberre szoktuk mondani. [...] Egy személyben emlős, hal, madár vagy talán inkább féreg – és ami a legfurcsább (ezt persze csak mint komikus impressziót említem), az egészben valami emberi is van. Mert bizonyos, hogy megdöbbenésem egyik fő oka az az emberies tekintet volt, ami a magas homlok alól s a bozontos szakáll fölött rám meredt.¹⁵

Jóllehet Gulliver első találkozásakor még nem tud arról, hogy ezek a nehezen beazonosítható szörnyek a megtermékenyítésért felelős, különvált szervek, mégis az utólagos elbeszélés lehetőséget ad arra, hogy fallikus jellegüket már ezen a ponton kiemelje. Továbbá ebben a fordított világban képes rámutatni arra is, hogy a tradicionális női szerep ábrázolása, amennyiben áthelyeződik a férfi oldalra, megbotránkoztat kelt. Az oihák a bullokokat nemcsak alacsonyabb rendű lényeknek tekintik, hanem reprodukciós cél betöltése szempontjából elfogyasztják. Így funkciójuk betöltésével életük is véget ér, hiszen a továbbiakban nincs szükség rájuk. Bár kétségkívül sarkított megfogalmazását nyújtja ez a szárazföldi női–férfi viszonyoknak, a nők korábbi

12 Uo., 137.

13 Uo., 190.

14 Uo., 138.

15 Uo., 138.

kizárása a tudományból [korábban a felsőoktatásból], és legfőbb teljesítményüket a szülésre korlátozni, talán nem kevésbé megbotránkoztató. Azt, hogy mennyire nem mellékes szempont a tudás birtoklása, az is bizonyítja, hogy a bullok-velő ízletességét fokozza, ha egy bizonyos növényt fogyasztanak, ami nem más, mint Nietzsche *Zarathustrája*. Ez a betoldás bár először mindössze frappáns megoldásként hathat, mégis tökéletesen illeszkedik Capillária világába. A könyv növényként történő azonosítása az élőlények sorába helyezi, így lényegében a táplálkozási lánc elemeit látjuk magunk előtt: a *Zarathustrát* megeszik a bullokok, a bullokot az oihák, és mivel ők Capillária uralkodói, ők helyezkednek el a tápláléklánc csúcsán. Ugyanezt ha le- vagy visszafordítjuk a szárazföldi láncre, azt látjuk, hogy a nők felett állnak a férfiak, akiket pedig Nietzsche gondolatai irányítanak.¹⁶

Gulliver az oihák nyelvének bemutatásakor ugyancsak nehézségekbe ütközik, de talán ehhez a kérdéskörhöz kapcsolható jelenségek árulkodnak a leginkább arról, hogy a két világ között létrejött a megértés, vagy legalábbis az idegen adaptálódni tudott a helyi viszonyokhoz:

Az első hetekben, mikor alkalmam volt az oihák nyelvének szellemét és lényegét megismerni, már-már azt kezdtem hinni, soha nem fogjuk megérteni egymást. Ez a nyelv ugyanis egyike a legsajátságosabbaknak, amiket alkalmam volt tanulmányozni. Elvont fogalmakra vonatkozó szavak és körülírások egyáltalában nem fordulnak elő e nyelvben – csak érzékelhető és tapintható tárgyakra van szavuk: s ezek is [ezt nehezen tudom kifejezni] nem magát a tárgyat jelölik meg pontosan, hanem inkább csak azt az érzést, indulatot, amit az illető tárgy az oihák kedélyvilágában ébreszt, mégpedig a megfelelő indulati színezettel – úgyhogy röviden szólva, az oihá nyelv csaknem csupa indulatszóból áll.

Később pedig arról számol be, hogyan értette meg magát Opulával beszélgetés közben. Természetesen nem alaptalan az az olvasat, amely a nőket kizárólag az érzelmmel való kifejezés területére szorítja be, viszont ha leválasztjuk a nő–férfi bináris oppozíciójáról a nyelv kérdését, akkor felszínre kerül, hogyan ismeri meg kölcsönösen egymást két, látszólagos ellentétes világ képviselője. Hiszen Gulliver ebben az esetben bár kívülről, de vendégszeretet élvez, és mintegy egyenrangú félként kezelik, amikor viszont fény derül arra, hogy ő is lényegében egy bullok, azonnal távoznia kell a közösségből. Mindaddig viszont lehetőség nyílik arra, hogy értelem és érzelm nyelve egymáshoz közelítsen. Mi több, az oihák nyelve sokkal többet elárul felhasználóiról, mint egy „szárazföldi” nyelv. Az, hogy mire nincsen kifejezésük, nem a hiányosságot hangsúlyozza, hanem azt az aspektust emeli ki, amely

16 Nietzsche még később is előkerül a regényben: „Magam ismertem el, hogy a nőies férfiakat jobban szeretik a nők, mint a férfias nőket a férfiak – mi mást jelent, mint egy egységes embertípus felé való vágyat, vagyis a »lealacsonyodás«, a »süllyedés«, az »effeminálódás« felé, röviden szólva sejtelmes honvágát minden földi embernek Capillária felé, a tenger fenekére, amit eddig csak nekem, Gullivernek adatott megismerni, s ahol egyetlen nem él, boldogan és derülten, a Nietzsche Übermensch-e – de ehhez az egyetlenhez inkább hasonlítanak a nők, mint a férfiak.” *Uo.*, 196–197. Karinthy és Nietzsche további kapcsolatáról ld. Balogh Tamás, *Karinthy és Nietzsche. Adalékok egy hatástörténethez*, Tiszatáj 2006/9, 47–54.

a világról alkotott felfogásuk leképezéseit minél autentikusabban, akkurátusabban képes megragadni. A korábban felvázolt természet és tudomány, természetes és mesterséges ellentétéhez is illeszkedik a bemutatott kommunikációs jelrendszer, hiszen ugyanúgy, ahogy a szabályok megszegésének, az álcának (műkopoltyú) sincs helye Capilláriában, a nyelv is ehhez alkalmazkodik. A beszélő indulatai bár lehetnek hamisak, ebben a megközelítésben ez nem jöhet szóba, hiszen éppen az a jelrendszer funkciója, hogy a valós viszonyulást tükrözze.

A humán és nonhumán találkozások úgy a *Capilláriában*, mint a *Buxbaumné*, a *fa* esetében az elmegyógyászat területén valósulnak meg, vagy eleve ott játszódnak. Gulliver a felszínre történő visszajutása után kerül a doveri tébolydába, ahonnan pár hét után gyógyultán távozik, és ami a legfontosabb: értelmesen beszél. A víz alatti világ tehát egy örült epizóddá redukálódik, így kérdésessé válik, hogy mennyiben volt termékeny a nők országának bemutatása. Továbbá az a többlet, amit elsajátított az oihák nyelvéből (érzelem), az útról visszatérve inkább negatívumként, kórosként hat, mintsem hasznosíthatónak. Jóllehet a *Capillária* vonatkozásában a feminista olvasat lehetősége a korábbi szakirodalomban¹⁷ is megjelenik, már csak a fent említett okból sem tekinthető kritika nélkül elfogadhatónak ez az értelmezési lehetőség. Ugyanakkor a regény nemcsak a jelen felől olvasva válik problematikussá, hanem már megjelenésekor is irritálta az olvasókat: 1926-ban megszületett egy ellenregény a korban híres zeneszerző, zongoraművész Szalmás Piroska tollából, *Andrapolys* címmel. Karinthytól viszont nem meglepő, hogy egyszerre állít valamit és ugyanannak az ellentétét, hiszen míg a regény azzal zárul, hogy az eseményeket fiktív térbe helyezi, addig a bevezetőben említett képsorozat mellé készített leírásokkal éppen azt próbálja demonstrálni a narrátor, hogy mindez nemcsak fejben történt meg, hanem a valóságban is, hiszen fényképes lenyomata van. Karinthy talán jó érzékkel vetítette előre az utóbbi évtizedek képszerkesztő programjainak népszerűségét, amelyet nemcsak a politika használ megtévesztésként, hanem már a hétköznapiak önreprezentációjában is gyakran visszaköszön. Míg a fotográfia megjelenésekor a valóság leképezése tűnt a fényképek elsődleges funkciójának, nem kellett hosszú időnek eltelnie ahhoz, hogy ezeket a felvételeket a félrevezetés vagy legalábbis az elbizonytalanítás eszközévé tegyék. Ugyanakkor, ha összevetjük a *Capillária* leírásait a fényképekkel, láthatóvá válik, hogy ezek még csak nem is a szöveg illusztrációi, tehát két különböző anyagból készit kollázst a szerző, további zavart keltve.

A *Buxbaumné*, a *fa* ugyancsak illeszkedik a tébolydabeli esetek közé, viszont normalitás és deviancia eltérő szinten jelenik meg benne a *Capillária* zárlatához képest. Már eleve az intézetben játszódik az esemény, amelyben a meg nem nevezett szereplőt a C-osztályról a D-re tervezi szállíttatni a kezelőorvosa, amikor a páciens azt sugallja, hogy az almafa közeli érésű gyümölcssei különbözni fognak a másik fától, jobb, ha időben elkezdenek bölcsőt készíteni számukra. A szöveg zárlata is különbözik a *Capilláriáétól* abban a tekintetben, hogy nem örült képzelgésként

17 „Ennek a szövegnek a fiktív világában, melyet – talán nem véletlenül – még nem fedezett fel magának az újabb itthon is terjedő »feminista irodalomkritika«, a női ivarú lények a felsőbbrendű teremtenyek, s az alsóbbrendű hímek (*bullokok*) csupán a reprodukció funkcióját töltik be, afféle rabszolgái a tenger alatt élő *oihák* társadalmának.” Bónus Tibor, 1912 – *Megjelenik az így írtok ti*, Kortárs 2006/6, <https://epa.oszk.hu/00300/00381/00106/bonus.htm>

tünteti fel az eseményeket [azaz hogy egy fának és egy embernek közös gyerekei születnek], hanem éppen ellenkezőleg, az orvos arról győződik meg korábbi hitetlensége ellenére, hogy az almák valóban a páciensére hasonlítanak, ezért végül elrendeli a bölcsők készíttetését. Jelen kontextusban nem az eset abszurditásának valóságalapja/komolyan vehető volta mellett akarok érvelni, jóval beszédesebb az a kontextus, amelyben mindez megtörténik. Egyrészt nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a *Buxbaumné, a fa a Betegek és orvosok* című posztumusz kötet¹⁸ válogatásában is helyet kapott, amelyben a beteg [értsd: normálistól eltérő] orvos mintája gyakran előkerül, ezzel a gesztussal pedig felülírja az orvos–beteg tradicionális, hierarchikus viszonyt. Másrészt viszont, bár felszámolja az ember–növény közti különbségeket, és egyenlő félként prezentálja őket, aminek következtében nemcsak a szerelem, hanem a szexualitás termékeny megélésére is lehetőség nyílik, mégis mindez egy rendellenes, a hétköznapi valóságtól elzárt közegben, az intézet felügyelete alatt valósul meg. Karinthy tehát ebben az esetben sem engedi, hogy az emberi világ szabályait átírhasssa a természet rendje, de az orvos–beteg viszony ehhez képest könnyebben módosíthatónak tűnik. Bár a beteg intenzív kapcsolatot létesít Buxbaumnéval, a fával, mégis a szöveg egészét tekintve nem kap sokkal látványosabb szerepet, mint egyszerű díszlet: csupán partnere kér tőle elnézést, amikor véletlenül rálép a gyökerére. Viszont a fáért rajongó fél is mindössze a humán világból ismeretes sémákat aktiválja, kiválasztottját antropomorfizálja, és semmi jel nem árulkodik arról, hogy egyáltalán lehetőséget biztosítana arra, hogy a fától valamilyen eltérő kapcsolódási formát megtanuljon, sőt a beleegyezéséről, vagy a viszonzott vonzalomról sem esik szó. Először alapos méregetés után megállapítja, hogy „szép, molett fa,” aki nagyon kedves, ehhez hasonló megjegyzés a bukjelgyökerek vagy az évgyűrűk a szeme alatt. Ezt követően az elbeszélő a beteg ziláltságát említi, ami a szerelmes közhelyszerű ábrázolása: „Néhány napig nehezen aludt, reggel sápadt és zavaros volt, szemei karikásak. Néha éjjel leszökött a kertbe. Reggel fátyolos szemekkel nézte a fát, és titokzatosan mosolygott. [...] És mikor nem néztek oda, lihegve szorította magához a fát.”¹⁹ Ez az alárendelt, vágykiteljesítés funkciójára redukált partner a *Capillária* ismerete nélkül nem hat megbotráncoltatónak, viszont ezt a két szöveget egymás mellé helyezve kérdéssé vagy legalábbis következtelenné válik a szerző álláspontja a nőkérdésről.

A *Pista, a gyöngykapyló* a *Buxbaumné*hoz hasonló ember általi használatot fokozza tovább, a növény- és állatvilág kizsákmányolására hívva fel a figyelmet: „Pista, a gyöngykapyló, egy reggel arra az eredményre jutott, hogy őt pedig nem fogják becsapni mindenféle közvetítők: majd ő eladja maga a gyöngyöt, amit termelt.”²⁰ A címszereplő viszont nem győzedelmeskedhet az ember uralta világban, ahol minden az ő szabályai szerint működik, így a gyöngykapyló próbálkozása nem jár sikerrel, sőt, tragikus véget ér: már a korábbi életébe sem térhet vissza, hiszen annyira elszokott a víztől két hónapos szárazföldi tartózkodása alatt, hogy vízbe fullad. Karinthy bravúrra elsősorban abban áll, hogy miközben egy jelentős konfliktusra hívja fel a figyelmet,

18 Karinthy Frigyes, *Betegek és bolondok*, vál., szerk. Hunyadi Csaba, Szukits, Szeged, 1996.

19 Karinthy, *Buxbaumné, a fa = Uő, Betegek és bolondok*, 112.

20 Karinthy, *Pista, a gyöngykapyló = Uő, Elbeszélések*, II., szerk., s. a. r. Szalay Károly, Akkord, Budapest, 2001, 220.

nem korlátozódik a tragikum variánsainak mozgósítására, hanem jó érzéssel párosítja komikus elemekkel. Ezen túlmenően azonban a *Pista*, a *gyöngyragylóban* nem egyszerűen antropomorfizáció említhető, hanem az emberi kisajátításra mutatható fel egy újabb példa. Míg a *Buxbaumné*, a *fában* a címszereplő díszletté redukálódott, addig ebben az esetben megmarad központi szereplőnek. Viszont éppen azért, hogy már az első mondat bejelentése a humán gondolkodásmódra enged következtetni [kapitalizmus], majd végig olyan szituációkban látható, amelyekben az emberi viselkedésmódokat aktiválja, többszörösen kizsákmányoltta válik. Az előállított produktuma mellett önkifejezésének lehetősége is elvész, továbbá hangadása is szükségszerűen pszeudová válik, az elbeszélő is elvesz valami esszenciálisat, viszont ez a gesztus még tragikusabb, hiszen a hangadás álcájának keretében megy végbe a kifosztás. Míg korábban arra irányítottam a figyelmet, hogy a *Capillária* okkal nem olvasható fenntartások nélkül feminista alkotásként, nem elhanyagolandó viszont mindhárom szöveg tárgyalása az ökofeminizmus vonatkozásában. Míg *Buxbaumné*, a *fa* esetében már utaltam az intézetbeli páciens kiszolgáltatottságára, illetve az sem mellékes tényező, hogy a kapcsolatuk csúcspontja a reprodukció, addig a *Pista*, a *gyöngyragylóban* az alávetettség és a kiszolgáltatottság reprezentálódik. Látható tehát, hogy a növény- és állatvilág képviselőinek pozíciója szorosan összefügg a nők tradicionális helyzetével, függetlenül attól, hogy női vagy férfi karakterjegyekkel ruhazza fel őket az elbeszélő. Karinthy tehát nemcsak akkor tesz állításokat a nőkérdésről, amikor a beszéd tárgyává lépteti azt elő, hanem azokban az esetekben is, amikor nonhumán szereplőkkel operál. Arról, hogy mennyire különíti el a világokat, az emberit helyezve magasabb szintre, éppen a *Capillária* előszava tanúskodik:

Mert az ember nem méh, nem hangya és nem éjjeli pávaszem, akármit is csinálnak, nem lehet az embert természetrajzi mivoltával megmagyarázni. Mert minden állat- és növényvilágból vett hasonlattal szemben áll a tény, hogy az ember úgy, ahogy van, eleven társadalmi vonatkozásaival meghatározott eleven alakuló valóság. És az ő alakulásának éppen olyan döntő faktor mindaz, ami származása óta történt vele, társadalmi élete, öntudata, állati akaratától független emberi akarata, lelke, vágya, terve, öröme és bánata, mint az adottságok, amiket állatszármarásával örökölt. A természetrajz kedvenc képe az a bizonyos petesejt, amiben minden adva van, a fajta egész élete kicsinyben haláláig. Nos, abban a petesejtben, melyből fajtánk származik, mégsem volt adva minden – utóbb magunk is szereztünk hozzá valamit. És ha ez nem méltó állati mivoltunk fenségéhez, hát akkor legfeljebb lemondunk erről a fenségről, és nem vagyunk állatok.²¹

21 Karinthy, *Levél H. G. Wells-hez. A Short History of the World költőjéhez és a First Men in the Moon tudósához* = Uő, *Capillária*, 117.